

Ühe pere köögiviljaaed Malle Järvan

Köögiviljapeenrad ja tomatikasvuhoone ei peaks kujunema perele tüütuks kohustuseks ega häirima niigi lühikese Põhjamaa suve nautimist. On ju head-paremat aiakraami väga mitmekesises valikus selverites ja marketites pea aastaringselt saada. Aga paljud meist on kord juba sellised, et peavad üheks parimaks lõõgastuseks ka aiatöid ja käsipidi mullas olemist. Ja kui see võimalus oma isikliku maalapi näol on olemas, miks siis mitte hoolitseda veidi ka kõhumurede eest. Järgnevad read ongi kirja pandud eelkõige perenaise seisukohalt 4-5 liikmelise pere köögiviljavajaduse osaliseks katmiseks, ilma suuremaid talvevarusid soetamata.

Rikkalikult salateid

Koduaias tuleks kindlasti kasvatada rikkalikus valikus salati- ja maitsetaimi. Kiire närbumise ja riknemise tõttu on nende väärtus kõige paremini tagatud otse peenralt kööki tuues. Aedsalatit on Tartu Ülikooli professor Vello Tohver nimetanud inimese tervise seisukohalt ka ühena kolmest parimast köögiviljast, teised kaks tema hinnangul on spinat ja roheline hernes.

Aedsalati vorme on palju, seejuures erimaitsetelisi ja väga värvikaid. Nendest saab kujundada dekoratiivse salatipeenra, kasvatada aiavaasides, rõdukastides, isegi lillepeenardes. Lehtsalatid võivad olenevalt sordist olla kas siledate või kähardunud lehtedega, eri tooniga rohelised, punased või lausa mitmevärvilised. Väga dekoratiivsed on nn tammelehesalatid, samuti *lollo rossa* tüüpi sordid. Lehti saab korjata ükshaaval murdes, taimede südamikust kasvab neid pidevalt juurde. Lehtsalati sorte on tohutult, näiteks mõned: 'Grand Rapids', 'Kutšerjavets odesski', 'Salad Bowl', 'Lollo Bionda', 'Lollo Rossa' jpt. Peasalatil eristatakse kaht tüüpi: võisalat ja jääsalat. Õrnade lehtedega koheva peakese kasvatavatest võisalati sortidest on ammu tuntud 'Berliini', 'Böttneri', 'Mai', 'Attraktion'. Jääsalatist võiks nimetada sorte 'Great Lakes', 'Iceberg', 'Frillice' jt. Salatisortide hulgast tuleks valida mitu meelepärast, ise istikuid kasvatades külvata neid vähehaaval ja mitmel korral. Istikuid ostes saab teha veelgi mitmekesisema valiku. Salatitaimi saab istutada mitmele poole – kasvahoonesse noorte tomatite vahele, õues vabadele peenralapikestele, lillepeenrassesse jm. Kui teha iseseisev salatipeener, siis enne istikute kohaleistutamist võiks selle katta musta kilega – et vihm ei pritsiks salatilehti mullaseks.

Et salatit saaks iga päev ohtralt tarvitada, võiks taimi esimesel korral rohkem maha istutada, isegi kuni 20-25 tk. Lehtsalatit saab hakata tarvitama juba pooles kasvujärgus, kui taimel on juba küllaldaselt lehemassi. Ära võib lõigata kogu taimet. Suurelt taimelt murdke lehti ükshaaval. Salatit armastaval perel võiks korraga kasvamas olla 4-5 suurt lehtsalatitaimet, soovitatavalt eri sortidest, lisaks teist samapalju peasalatit.

Maitsetajad till ja petersell

Igapäevastest maitsetaimedest peab aias pidevalt saada olema till. Pere jaoks piisab meetripikkusest tillireast. Kuna õrna leherikka tilli tarvituse aeg on lühike, siis külvake seda 3-4 nädalaste vahedega uuesti. Muretsege ka mõned põõsastilli taimed, neilt saab lehti noppida pikemat aega.

Vajalik on ka petersell. Varakevadel külvatuna annab see saaki sügiseni ja veel järgmiselgi aastal. Piisab, kui peterselli külvata 1-1,5 meetrile. Potikaubana ostes piisab paarist-kolmest puhmikust.

Hernest pole kunagi palju

Kindlasti olgu aias hernepeenar, veel parem kui mitu – kas erinevad sordid või külvatud mitmel ajal. On olemas kodumaiseid sorte: kõrgekasvuline 'Aamisepp', madalamakasvulised 'Looming', 'Valma', 'Herko'. Heade omadustega on ka 'Kelvedon Wonder', 'Onward', hästi varajane madal 'Spring' jt. Varajase sordi esimene külv tuleks teha niipea kui mulla seisund lubab, viimase külvi võiks teha juuni esimesel poolel. Nii saab rohelisi kaunu korjata pikemat aega.

Paljude lemmikuks on aeduba, mille tarvitamisaega samuti saab pikendada korduskülvide või eri sortidega. Mõned kõrge aedoa seemned võiks 3-4 kaupa potti külvata ja pärast öökülmade möödumist taimed mullapalliga kohale istutada. Põõsasoa hea rohelisekaunaline sort on Jõgeval aretatud 'Vaia'. Lausa delikatessiks on kuldkollaste pikkade õrnade kaunadega aedoad, näiteks 'Goldrush' ja 'Golddukat'.

Pere vajaduse rahuldab 10-15 korralikku taime. Madalalt aedoalt saab kaunu korjata paari-kolme nädala jooksul, kõrgelt kauemgi.

Oivalised suvikõrvitsad

Mitmekesiste toiduks kasutamise võimaluste tõttu väärivad kasvatamist suvikõrvitsad. Enim on nendest tuntud kabatšokk, mida kutsutakse ka tsukiiniks. Kehva suve korral annavad need palju kindlamat saaki kui peenrakurk. Viljad olenevalt sordist rohelise-, valge- või kollasevärvilised. Korjates neid õigeaegselt noores arengufaasis võimaldab juba 4-5 taime rahuldada pere vajaduse vähemalt juulikuust kuni sügiskülmadeni. Istikute ostmisel võiks valida need eri sortidest. Häid sorte on pakkuda Leedu seemnekasvatajatelt ja teistelgi firmadel.

Lühikest ja pikka kurki

Väikeseviljalist salatikurki võib kasvatada avamaapeenral, halvade ilmaolude kaitseks võiks kasutada kiletunnelit, -multši või katteloori. Kasvuhoone olemasolul saab kindlama saagi sealt, lastes kurgivõsudel ronida mööda nõõri või võrku. Kui kurki ei hoidistata, siis piisab perele viiest (kasvuhoones) kuni kümnest (avamaal) taimest. Häid lühikeseviljalise kurgi sorte on palju, enamasti on need F₁- hübriidid, seega mitte eriti odavad. Läbi proovitud hübriididest võiks esile tuua järgmisi: 'Davista', 'Wilma', 'Profi', 'Concerto' jt. Salatikurgiks võib kasvatada ka pika- või poolpikaviljalisi hübriidsorte, näiteks 'Aelita', 'NIIOH 412', 'Strema', 'Zozulja' jt. Nende saagikus on suurem, perele piisab, kui istutada kasvuhoonesse 3-4 taime. Pikaviljalised sordid vajavad kindlasti istikute ettekasvatamist või tasub osta need aiandist.

Väärtuslikud lill- ja spargelkapsas

Kapsateisendite reast mitmed leiavad sagedast kasutamist meie toidulaual. Kas kasvatada neid ise või jääda lootma poekauba peale? See sõltub mitmest asjaolust. Kui korralikke istikuid on võimalik ise kasvatada, siis on kõrge toiduväärtusega teisendeid – lill- ja spargelkapsast – kindlasti mõtet kasvatada. Võib-olla ka varajast peakapsast ja nn hilissuve-kapsast värske salati jm tarbeks. Spargelkapsalt saab õisikuid lõigata korduvalt. Tarbimisperioodi pikendamiseks võib lill- ja spargelkapsast külvata mitmel korral, nii et saaks neid 10-15 taime kaupa kasvukohale istutada aprilli lõpust kuni juuli alguseni. Sellisel konveier-kasvatamisel on pere õisikkapsastega varustatud pea jaanipäevast kuni sügiskülmadeni.

Häid lill- ja spargelkapsa sorte on palju. F₁-hübriidid annavad üldiselt kvaliteetsemaid õisikuid, kuid nende seemne on kallim. Seemneid ostes otsige pakendilt infot kasvuaja pikkuse ja saagiaja kohta. Eestis on targem eelistada lühema kasvuajaga sorte ja nn sügissorte mitte valida.

Soovitada võib järgmisi lillkapsaid : 'Progress', 'Snowball'; F1-sortidest 'Goodman', 'Fremont', 'Igloo'. Spargelkapsad: 'Green Sprouting', 'Calabrese', 'Orion'; F1-hübriididest 'Skif', 'Corvet', 'Stolto'.

Väga huvitava kuju ja värvilise õisikuga on nn Romanesco-tüüpi sordid, mis on saadud lillkapsa ja spargelkapsa ristamisel.

Kui aga kapsaistikud tuleb osta, need ei ole enam kaugeltki odavad, on ehk otstarbekam isekasvatamise asemel osta toiduks vajalik poest. Seda enam, et kapsastel on mitmeid raskesti tõrjutavaid kahjureid, mis üsna sageli hävitavad kogu taime. Katteloori oskuslik kasutamine siiski võimaldab kapsataimi nende eest piisavalt kaitsta.

Kui peres on lapsi, siis on mõtet osta pakike mõnd nuikapsa varajast sorti, näiteks 'Viini valge', 'Viini sinine' või 'Delikatess valge', 'Delikatess sinine'. Nuikapsas on kõige lühema kasvuajaga kapsas, vitamiinivaesel varasuvel meeldivaks toortoiduks. Külvata võib otse õue, võib teha korduskülve. Kuna nuikapsa varsvili puitub suhteliselt ruttu, siis võiks korraga kasvamas olla maksimaalselt 10 taime.

Hiina kapsast hilissügiseni

Viimastel aastatel on tarbijate seas väga populaarseks salatikultuuriks kujunenud hiina kapsas. Soovides selle ostmiseks mitte liigselt raha kulutada, võiks ise kasvatamist katsetada. Teatud tingimustel (liiga palju valgust, kõrge temperatuur, kuivus!) kipub hiina kapsas ennakõiduma. Seepärast peab hoidma optimaalset kasvurežiimi ning valima õiged sordid. Varajastest sortidest pidavat putkumiskindlad olema 'Manoko' ja 'Kaboko', mis varakevadise külvi korral annavad saagi juba vähem kui kahe kuu pärast. Õigeaegselt ettekasvatatud istikutest saab hiina kapsast korraliku saagi ka sügiskuudel. Siis on parem istikud maha panna tomatitaimedest tühjendatud kasvuhoonesse. Õues peenral rikuvad sagedased sügisvihmad ja nälkjad tihtipeale saagi kvaliteedi.

Sibul salatiks

Sibula kasvatamisest mugulate saamiseks võiks koduaias loobuda, sest kauplustes on need aastaringelt ja küllalt odavalt müügil. Küll aga tasuks kevadel peenrale tippimiseks osta umbes 0,5 kg suuremaid tippibulaid, näiteks sordist 'Stuttgarter Riesen'. Juba mõne nädala pärast saab hakata korjama rohelisti pealseid vitamiinirikkaks salatiks.

Tänuväärt mitmevärvilist salatimaterjali saab ka lühikese kasvuajaga salatsibulatest, mis külvatakse kevadel otse peenrale.

Porgandit peab olema

Juurkõogiviljad, peale porgandi, ei pea väikeaias tingimata olema. Toidu valmistamiseks vajaliku peedi või kaalika saab ju ka poest. Porgand aga ei tohiks puududa ühestki koduaiast. Kasvatada võiks mitut sorti, eelistada tuleks väga varaseid ja varasepoolseid.

Eriti ilusa kujuga juurviljad kasvavad F₁-hübriididest. Mõned neist: 'Napoli', 'Clairon', 'Almaro', 'Mokum', 'Tourino'. Tavasortidest võib varajaseks saagiks kasvatada järgmisi: 'Amsterdam', 'Indu', 'Fancy', ka 'Nantes'. Ümmarguse kujuga karotid annavad vähe saaki ja kipuvad lõhki kasvama.

Väikese pere tarbeks piisab isegi 3-5 ruutmeetrist porgandist. Harvendamiseta kasvatamiseks kulub hea idanevusega seemet vaid 0,2-0,3 g või 100-150 tk ruutmeetri kohta. Ühtlasemalt külvamiseks võiks soovitada porgandiseemne segamist filterkohvi kuivatatud jäägiga. Tärkamist aitab kiirendada külvivao põhja kastmine. Mitte kasta peenrapinda! See võib tekitada mullakoorikut.

Tülikate porgandikahjurite, milleks on porgandi-lehekirp (krussis lehed, "habemikud" teravatipulised juurikad!) ja porgandikärbes (ussitanud juurviljad!),

rüüstat saab vältida peenrale katteloori paigaldamisega, mida tuleks kohal hoida vähemalt juuli keskpaigani. Varastelt sortidelt saab esimest valikulist saaki juba jaanipäeva paiku.

Kui peres leidub redise sõpru, tuleks seda kevadel esimesel võimalusel kasvuhoonesse või aeda külvata. Ussitamise vältimiseks katta peenar kohe kattelooriga ning hoolitseda küllaldase mullaniiskuse eest.

Oma tomat on parim

Kui perel on korralik klaaskattega kasvuhoone, on mõistlik seda kasutada. Omakasvatatud tomatid-paprikad maitsevad ju alati palju paremini kui poe- või turukraam. Kui kasvuhoonet veel pole, siis selle muretsemise asemel oleks väikepere rahakotile ehk soodsam jääda ostukraami peale. Suhteliselt kulukaks kujuneb ka karkassiga kiletunneli või –kasvuhoone rajamine ja neile pidevalt katte uuendamine.

Väikepere suvi-sügiseseks vajaduseks piisab umbes kümnekonnast tomati taimest. Kasvuhoonet ei maksa aga pooltühjana hoida. Rohkema taimede arvu korral võib saaki ju sõpradele-sugulastelegi jagada. Väga mõistlik on osa kasvupinda jätta paprika jaoks.

Kasvatada tuleks varaseid haiguskindlaid ja hea vilja kvaliteediga tomatisorte. Jõgeva uus sort 'Malle' F₁ on hea maitse, haiguskindluse ja saagikuse tõttu juba suurt poolehoidu leidnud. Kõrgekasvulistest Eesti sortidest on saadaval veel 'Erk', 'Vilja' ning hübriidid 'Visa' ja 'Piibe'.

Laialt kasvatatakse suuresaagilist sorti 'MoneyMaker'. Nn lihatomati sortidele, mis tuntud "härjasüdame" nime all, on Leedust lisaks tulnud suuresaagiline 'Skariai'. Kollaseviljaste hulgas on tuntud sort 'Goldene Königin'; nn kirss- ehk kokteiltomatitest 'Cherry Belle' F₁ jne. Kalliseemnelistest välismaa hübriididest tasub kindlasti soovitada sorte 'Bologna' ja 'Ildiko'.

Tomatiistikute ostmisel tasuks võtta neid mitmest sordist. Kasvuhoone puudumisel on võimalik madalakasvulisi sorte kasvatada ka avamaal või kiletunnelite all, näiteks Jõgeva aretisi 'Terma', 'Mato' ja 'Maike'.

Paprika on nii väärt köögivilj, et ta peaks kasvama küll igas kodukasvuhoones. Suhteliselt kehvapoolsetes oludes annavad head saaki punaseviljalised sordid 'Podarok Moldovõ', 'Californian Wonder', 'King Arthur' F₁, 'Gypsy' F₁, oranživiljaline 'Horizon', kollased 'Sunbright' ja 'Golden Calwonder'.

Lapike püsikutele

Püsikköögiviljade ja –maitsetaimede jaoks võiks olla omaette aialapike. Ka saab dekoratiivsemaid neist kasvatada püsilillepeenral või kiviktaimlas. Viimases näiteks on täiesti omal kohal aed-liivatee, iisop, lavendel, isegi murulauk, karulauk jpt.

Püsikköögiviljadest on kõõgi jaoks kindlasti vaja rabarbrit, 1-2 puhmast, punasevarrelised sordid on paremad. Paljundada saab varakevadel või suve lõpul taime jagamise teel. Saagialguse saab varasemaks tuua, kui katta rabarbri kasvukoht veel külmunud maa ajal kilemultšiga.

Esmase roheline tarbeks võiks hästi varakult kilega katta ka mõne murulaugu, longuslaugu või talisibula puhma. Neid sibulkultuure tuleb aeg-ajalt väiksemaks jagada või seemnete külvi teel uuendada.

Mõnusate suviste supptide tarbeks võiks aias olla ka ruutmeetri jagu hapuoblikat. See mitmeaastane kultuur annab pärast lehtede mahalõikamist korduvalt saaki.